

УДК 78.083.6:(37.011.3-051-057.87

Денисюк Інна Сергіївна,

науковий співробітник лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти ІПВ НАПН України, м. Київ

МУЗИЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ: ВІД УЧИТЕЛЯ МУЗИКИ ДО УЧНЯ

У статті розкривається сутність феномену музичної імпровізації. Простежуються особливості навчання музичної імпровізації в масовій педагогічній практиці зарубіжними та вітчизняними педагогами-музикантами на межі XIX–XX і впродовж XX ст. Розглянуто особливості застосування різних видів імпровізації (вокальної, ритмічної, інструментальної) як творчого методу на уроках музики в загальноосвітній школі. Окреслено аспекти формування й розвитку музичної імпровізації як однієї з фахових компетентностей у підготовці майбутнього вчителя музики.

Ключові слова: музична імпровізація учня, методи розвитку музичної імпровізації.

Звернення до сучасних проблем музичної педагогіки, як і загальної педагогіки в цілому, виявляє необхідність підготовки вчителя якісно нової формації – не вузького фахівця-предметника, а універсально освіченого педагога, який окрім професійних знань і умінь володіє ще й високою культурою, багатим особистісно-творчим потенціалом. Широка ерудиція та педагогічна майстерність вчителя, його активні дії сприяють розширенню кругозору його учнів, формуванню духовного світу, розкриттю творчого потенціалу вихованців.

Музична імпровізація завжди була предметом вивчення серед педагогів-музикантів. Так, у музичній педагогіці й навчальній практиці її передусім вивчали та використовували як засіб виховання дітей (Б. Асаф'єв, П. Вейс, Е. Жак-Далькроз, Д. Кабалевський, Б. Теплов, В. Шацька, Б. Яворський); засіб виховання творчої індивідуальності (К. Шпаковська); засіб розвитку твор-

чих якостей і здібностей учнів (К. Орф, Н. Зенкіна, І. Золотова, О. Винокурова); ефективний спосіб розвитку креативності (Т. Дмитрієва); метод навчання, що розвиває свободу грального апарату (І. Золотова); ефективну форму роботи, що забезпечує успішне формування й удосконалення виконавських умінь та навичок (С. Олійник, С. Степанова, Н. Сродних, В. Усачова). Особливостям навчання джазової імпровізації приділяли увагу такі педагоги, як Д. Бейкер, І. Бриль, Дж. Мехіган, Дж. Кокер, Ю. Козир'юв, Ю. Маркін, Дж. Рассел, О. Степурко.

Професійна підготовка вчителя музики є складним та довготривалим процесом і передбачає набуття низки професійних компетентностей, серед яких особливо важлива інструментально-виконавська діяльність, адже вчитель музики – це універсал, в якому поєднано виконавця, композитора, концертмейстера, хормейстера. Вчитель музики повинен не тільки добре володіти музичним інструментом, бути хорошим

концертмейстером, а й уміти створювати музику, спираючись на музичні знання та власне творче чуття. Така творча самореалізація та вміння розмовляти мовою музики є найціннішими в його діяльності, найкраще реалізуються через музичну імпровізацію і дозволяють навчити початкам музичної імпровізації учнів. Тому метою нашої статті є висвітлення особливостей навчання музичної імпровізації учнів у різних формах на уроках музики.

Мистецтво музичної імпровізації є невід'ємною частиною професійної діяльності вчителя музики. Воно спрямоване на поліпшення й регулювання виконавського процесу, формування позитивних виконавських рис та якостей, а найголовніше – на розкриття творчого потенціалу музиканта. Тому в творчій діяльності педагога-музиканта оволодіння імпровізацією є найвищою цінністю і професійним досягненням. Розглянемо цей феномен.

Імпровізація – це явище універсальне, вона має місце у філософській, психолого-педагогічній та технічній науках, у різних сферах повсякденності, однак найкраще себе реалізує у мистецтві. Етимологія терміну «імпровізація» (від латин. *improvises* – непередбачуваний, *ex improvisis* – без підготовки) вказує на раптовість як головну ознаку процесу імпровізації. При цьому імпровізація в художньому виконавстві розглядається як «творчість з ходу», без попередньої підготовки [2].

Найбільш яскраво й неоднозначно проявляється імпровізація в музичному виконавстві, тож далі йтиметься про музичну імпровізацію. Зазвичай, композитор, складаючи якийсь твір, заздалегідь обмірковує його, робить начерки, а вже згодом записує твір нотами. Але буває й так: музикант сідає за рояль, бере кілька безладних акордів, а потім, немов розмірковуючи, починає грати. Запитайте цього музиканта, що він грав, і він відповідь: «Та так, нічого, я просто імпровізував». Педагог і музикант К. Черні влучно порівнював мистецтво хорошого імпровізатора з майстерністю оратора: «Коли виконавець сідає імпровізувати перед публікою, він подібний до оратора, який прагне ясно та якомога вичерпно, експромтом розвинути якусь тему,

Як оратор повинен володіти мовою та словом і вміти без труднощів підібрати будь-яке слово, так і пальці виконавця-імпровізатора повинні повністю підкорятися собі інструмент і оволодіти всіма труднощами й механічними навичками виконання» [1].

Отже, музична імпровізація майбутнього вчителя музики – це не просто вид художньої діяльності, коли твір створюється безпосередньо в процесі його виконання. Ми розуміємо це поняття значно ширше, а саме як складний комплексний процес, під час якого вчитель музики реалізує свій творчий потенціал завдяки діяльнісно-виконавським, творчо-пошуковим та психолого-педагогічним діям. Окрім виконавського компоненту (створення музики безпосередньо в процесі виконання), вагомим для імпровізації вчителя музики є психолого-педагогічний компонент. Уміння добре орієнтуватися в педагогічному процесі, швидко реагувати на будь-які зміни, а також знаходити креативні рішення забезпечують цілісність процесу імпровізації вчителя музики. Тому вчитель музики, який не володіє навичками музичної імпровізації, не зможе навчити цього своїх учнів – дати їм з початкової школи основи таких важливих умінь, що сприяють творчій самореалізації учнів. Отже, опанування елементами музичної імпровізації школярами та їх розвиток під час навчання у школі нерозривно пов'язані з наявністю таких умінь у самого вчителя музики.

У музичній педагогіці проблема навчання мистецтва музичної імпровізації визнавалася давно. Слід зазначити, що в музичній теорії та практиці трактування мистецтва імпровізації ніколи не було однозначним і незмінним, а пройшло суттєву науково-педагогічну еволюцію. До XIX ст. імпровізацію у виконавстві вважали необхідною виконавською навичкою. Однак, починаючи з XX ст., у формуванні гармонійної особистості пріоритетного напрямку набув творчий розвиток індивідуума, а в музичній педагогіці музичну імпровізацію почали використовувати як засіб розвитку творчих якостей і здібностей учнів (П. Вейс, Е. Жак-Далькроз, К. Орф). Так, у К. Орфа вільна імпровізація була й залишається основою музичного розвитку

дітей. Е. Жак-Далькроз використовував імпровізацію в навчанні музики й ритміки для формування уяви, пластичного сприйняття й композиційного мислення учнів. Ідеї Е. Жака-Далькроза де в чому перегукувалися з ідеями К. Станіславського, особливо стосовно методу фізичних дій і розуміння найтіснішого зв'язку між емоційним переживанням і темпоритмом перебування актора в ролі. Цікаво, що Е. Жак-Далькроз використовував музичну імпровізацію, завершуючи нею кожен етап навчання – закінчення уроку. В імпровізаційних вправах педагог спирався на звук, ритм, динаміку й енергію музичної теми, усвідомлені через тілесні імпульси, де гострота музичного почуття залежить від гостроти фізичного сприйняття. Через пластику учні засвоювали поняття темпу, ритму, гармонії, сольфеджіо. Сам педагог характеризував імпровізацію як «швидку, безпосередню, інструментальну композицію» [7, с. 75]. Імпровізація в методиці Е. Жака-Далькроза вимагала синтезу фізичної, пластичної та інтелектуальної основи обдарування, тобто нерозривної єдності душі й тіла учня.

Дану проблему досліджували також Б. Асаф'єв, Д. Кабалевський, Б. Теплов, В. Шацька, Б. Яворський та ін., які підкреслювали, що творчість є природною для дитини, оскільки відповідає її потребам і можливостям. Так, вдало підкреслює В. Усачова, цінність дитячої музичної імпровізації полягає не в умінні створювати будь-які конструкції, а в потребі й готовності цих учнів до вираження свого душевного стану, важливої думки, вражень. І саме через музичну гру вони висловлюють світ своїх захоплень, настроїв, розвивають власну індивідуальність і емоційність [6, с. 3–5].

У теорії музично-творчого розвитку Б. Асаф'єва одним із видів музичної діяльності дитини на уроці є створення музики, в основі якого – імпровізація. На його думку, людина, що відчула радість творчості навіть у мінімальному обсязі, стає іншою за психічним складом, ніж людина, яка тільки наслідує акти інших; кожен, хто в будь-якому з мистецтв зумів створити хоч крихту свого, буде відчувати й розуміти це мистецтво глибше й органічніше, ніж той, хто не зробив цього; музичне просвітництво во принесє ба-

жаних плодів, якщо робота з дітьми та юнацтвом не піде шляхом пробудження творчого інстинкту й виховання творчих навичок [2].

Важливо, що ще в 20-ті роки XX ст. Б. Яворський першим закликав до масового розвитку у дитини навичок композиції та запровадив дитячу музичну творчість як обов'язковий вид діяльності на уроці музики в загальноосвітніх школах. Д. Кабалевський у 70-х рр. XX ст. увів у програму з музики для загальноосвітніх шкіл музичну (ритмічну) імпровізацію як різновид творчої діяльності учнів. Концептуальні ідеї Б. Асаф'єва й Д. Кабалевського надалі продовжили й розвинули Н. Ветлугіна, Л. Горюнова, І. Дзержинська, А. Ходькова, Л. Школяр та ін. Так, педагоги-науковці Н. Ветлугіна й А. Ходькова у своїх роботах писали про етапність музично-творчого процесу, починаючи з вибору сюжету до виникнення самого задуму з подальшою його реалізацією дошкільнятами та молодшими школярами.

У XXI ст. проблема музичної імпровізації не втратила актуальності – вона є важливою складовою музичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, а тому потребує розробки нових, сучасних форм опанування нею майбутніми педагогами у процесі інструментально-виконавської підготовки.

На уроках музики в школі музичну імпровізацію здебільшого застосовують як один із методів музичного навчання школярів. Звичайно, дитяча імпровізація – це просте, дещо наївне музикування, яке дає можливість набуття різноманітного досвіду: руху й мовлення, першоснов музики; слухача, композитора, виконавця й актора; спілкування, творчості й фантазування, самовираження й спонтанності; переживання музики як радості й задоволення.

Однак, під впливом керівництвом учителя під час виконання різних видів імпровізацій – мовної, вокальної, ритмічної та інструментальної – розкривається і розвивається наявний творчий потенціал учнів.

Мовні імпровізації – це вміння раптово й довільно висловлювати свою думку, що виражається в безпосередності мовного контакту, спонтанності виникнення й виголошення своєї думки, відповідній інтонації, доцільності використання не-

